

УДК 37.013.73:392.3

Ірина Дорожко

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто філософсько-антропологічну концептуалізацію родинного виховання, що дозволяє досягнути проблематику становлення та існування сім'ї.

Ключові слова: сім'я, родові зв'язки, родинне виховання.

Dorozhko I. Philosophical and anthropological conceptualization of family education

The article deals with the philosophical and anthropological conceptualization of family education, allowing to understand the problems of the formation and existence of the family.

Key words: family, clan ties, family education.

Дорожко И. Философско-антропологическая концептуализация семейного воспитания

В статье рассматривается философско-антропологическая концептуализация семейного воспитания, что позволяет охватить проблематику становления и существования семьи.

Ключевые слова: семья, родовые связи, семейное воспитание.

Філософські дослідження, включаючи вивчення філософсько-антропологічного матеріалу, сприяють створенню цілісної та динамічної картини поглядів на сім'ю і родинне виховання. Філософсько-антропологічна концептуалізація родинного виховання та сімейних відносин зумовлена вже самим предметом дослідження, таким глибинним і об'ємним підходом, при якому сім'я, родина характеризується як «елемент соціальної структури», «клітина суспільства», «найбільш складна форма соціальної спільності» і т. д.

Вивчення та дослідження філософсько-антропологічних концепцій, їх цінність вважається неможливим якщо розглядати ці концепції статично, в їх сучасному дискурсі: будь-яка філософсько-антропологічна концептуалізація родинного виховання має свій історичний шлях, без дослідження якого визначення чинників

розвитку постає складним питанням. Системи поглядів, школи, мають своїх попередників та послідовників, зв'язок яких безперечний. Без розуміння концепцій родинного виховання, без екскурсу у минуле філософії та антропології неможливо розв'язати питання теоретичного та практичного характеру у питаннях сьогодення [5, с. 4].

Розуміння «антропології» як сукупності знань про людину, узагальнення шляхів розвитку науки про особистість подається у книзі Томаса Пеннімана «100 років антропології». Сім'я виникає на підставі об'єднання двох особистостей (людей). У Біблії є яскравий приклад зустрічі Адама та Єви – це зустріч двох особистостей, яка в подальшому впливає на розвиток їх стосунків. Хоча, А. Тойнбі у книзі «Осягнення історії» піддає сумніву факт виникнення сім'ї з часів Адама та Єви, який описано у Біблії. А. Тойнбі приділяє важливу увагу дослідженням Л. Моргана про походження і розвиток сім'ї.

Останнім часом велику роль в антропологічній науці відіграє етнологічний аспект. Зацікавленість етнологією як наукою змінюється внаслідок глобалізаційних процесів на міжнародному рівні. Етнологія з внеском у всезагальне розуміння культури та у методологію якісного соціального дослідження має значний вплив у сфері гуманітарних наук, соціальних та культурологічних (філософії та історії, психології та педагогіці, в літературознавстві та мовознавстві).

Етнологія виникла у другій половині XIX ст. У Франції вона має назву – антропологія, в Англії – соціальна антропологія, а в Америці – культурна антропологія. Поступово формувалось загальне знання про представників інших культур, їх світосприймання, про сім'ю та родинне виховання.

Перші антропологічні дослідження належать місіонеру із Мексики Бернардіно де Саагюну (1499–1590), який вивчав мову та світосприймання місцевих жителів, здійснював систематичну фіксацію. У XVIII ст. з'являється серія досліджень, яка надає можливість познайомитись з невідомим світом. Великі подорожі першовідкривачів пов'язані з такими прізвищами, як Бугенвілл, Кук та Лаперуз.

У XIX ст. здійснювались експедиції і, таким чином, поступово виникало всезагальне уявлення про інші культури, про виникнення сім'ї, витоки родинного виховання.

Разом з еволюціонізмом виникає перша течія в антропології, вплив якої зберігається до XX ст. Г. Спенсер (1820–1903) відіграє важливу роль у виникненні першої течії. Інша, не менш важлива течія пов'язана з дослідженнями Л. Моргана (1818–1881). Він провів польові дослідження серед ірокезів [1, с. 69].

Зміна ситуації в антропології пов'язана з ім'ям Ф. Боаса (1858–1942), за походженням із Германії, згодом мігрує до США. Він здійснює дослідження мови та життя серед корінного населення на півночі Канади. Ф. Боас вивчає, упорядковує та аналізує життя індіанців на північно-західному узбережжі Америки. Якщо Б. Тейлор в Англії знаходився під впливом еволюціонізму Ч. Дарвіна, Г. Спенсера, Л. Моргана, то Ф. Боас знаходився під впливом німецької історії. Ф. Боас був переконаний у тому, що кожна культура має свій характер, навідміну від загального розвитку людства (кожний народ знаходиться на певному щаблі розвитку), як у Г. Спенсера, Л. Моргана.

Ф. Боас вважав за необхідне досліджувати приватний характер кожної культури та уникати біологічного спрощення, культурного паралелізму. Він відстоював думку про те, що необхідно відмовитись від будь-якої форми культурного детермінізму та здійснити узагальнене порівняння у новому руслі.

Концентрація уваги на приватності характеру кожної культури у польових дослідженнях простежувалася у працях учнів Ф. Боаса – А. Кребера (1876–1960), Р. Леві (1887–1957).

Учениця Ф. Боаса, Р. Бенедикт (1887–1947), здійснювала польові дослідження у тому ж напрямі, що й учитель. Її популярна книга «Моделі культури» підтверджує гіпотезу, що культура розвиває тільки один певний сегмент у великій кількості можливих способів поведінки. Р. Бенедикт, працюючи у Колумбійському університеті з 1937 р., стає наступницею Ф. Боаса [1, с. 71].

Існування певної людської дійсності у будь-який період зумовлює реальність здійснюваних людських типів. Але значним недоліком є те, що ми зовсім не бачимо цю дійсність людського буття минулого у всій широті її багаторівневості та в окремих її завершеннях. Необхідно докласти великих зусиль, щоб «прочитати» її по слідах і відбитках.

Накопичення етнографічних знань та поступова зміна їх теоретичного усвідомлення дає можливість дослідити, що розвиток науки відбувався паралельно і в тісному зв'язку з загальним розвитком культури. Загальний розвиток культури та науки визначався рівнем матеріальних цінностей та суспільних відносин.

Поява окремих концепцій, боротьба між ними, зміна одного напрямку іншим – це значима частка великого процесу розвитку суспільної свідомості, боротьби суспільних ідеологій.

Якщо філософія розв'язує власні питання, питання сім'ї, родинного виховання, вона безперечно існує навколо проблем особистісної субстанціональності та особистісного ядра. Ми підходимо до характеристики філософсько-антропологічної концептуалізації родинного виховання, оскільки характерологічні характеристики антропології різноманітні (педагогічна антропологія, психологічна антропологія, соціальна антропологія), відповідно, концептуальність має відмінні риси у рамках міждисциплінарних зв'язків, дослідження яких ми плануємо у подальшій роботі. На думку спадає метафора щодо сім'ї, родини та родинних зв'язків – а саме, філософсько-антропологічна концептуалізація має кровні зв'язки з педагогічною антропологією, психологічною антропологією, соціальною і т. д.).

Філософія Просвітництва у Франції XVIII ст. представлена такими філософами, як Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс (концепція «природного стану» людини).

Трактат Ж.-Ж. Руссо про виховання «Еміль» вперше опублікований у 1762 р. в Парижі й Амстердамі. Філософ заперечував усі канони, які існували у вихованні, сформулював принципи нової течії щодо «вільного виховання». Ж.-Ж. Руссо у трактаті «Еміль» писав про природне виховання, вільне і заперечне. Основоположним моментом у виховній концепції філософа є ідея природного виховання – формування особистості дитини з урахуванням її вікових аспектів на фоні природного середовища. Ж.-Ж. Руссо переконаний, що контакт з природою зміцнює дитину фізично, сприяє вільному розвитку, розвиває чуттєву сферу особистості. Ідея свободи безпосередньо пов'язана з ідеєю природного виховання у концепції філософа. Ж.-Ж. Руссо вважав, що свобода виступає фактом виховання, а не ставиться за мету. Яким же чином дитина отримує перше розуміння свободи?

Ж.-Ж. Руссо пропонував чимало правил, сутність яких полягає в тому, що дітям необхідно надавати можливість більше діяти самим, менше вимагати від дорослих. Правила, відповідно до яких дитина отримує перше розуміння свободи:

- 1) надавати дітям можливість користуватися силами, якими наділила їх природа, не намагатися робити нічого замість дитини;
- 2) за умов необхідності надавати дитині допомогу, незважаючи на примхи та безпричинні бажання;
- 3) вивчати мову дітей і їх знаки, щоб орієнтуватись, що є природним, а що примхою та вєредливістю.

Ж.-Ж. Руссо називав природне виховання заперечним і протиставляв його звичайному, позитивному. Уміти нічого не робити з дитиною – це найперше й найбільш складне мистецтво дорослої людини. Філософ зазначав, що дитина не тільки людина у мініатюрі, але й за якісними характеристиками інша людина, яка потребує особливого до себе ставлення, відмінного від світу дорослих [2, с. 90].

Концепції німецьких філософів – І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля – стали тим підґрунтям у дослідженнях родинного виховання, на якому розвивається вся наступна філософія, зберігається їх вплив на сучасному етапі. У Г. Гегеля – концепція абсолютного духу, у І. Фіхте – реал-ідеалізм, І. Канта – філософська антропологія.

І. Кант у роботі «Антропологія з прагматичного погляду» висловлює думку про те, що людину необхідно виховувати для добра; але той, хто виховує, повинен сприяти тому, у чому сам має потребу (якщо він не звільнений від грубості природи) [3, с. 436].

Досліджуючи філософсько-антропологічні концепції та погляди окремих мислителів, діячів етнографічної науки необхідно враховувати два види зв'язків.

С. Токарев вказує на ці зв'язки у своїй книзі «Історія зарубіжної етнографії». По-перше, ідейні зв'язки цієї школи та погляди автора з іншими поглядами, сучасними та попередніми. По-друге, соціальне коріння цих поглядів, їх суспільно-ідеологічну основу.

С. Токарев виділяє низку концепцій зарубіжної етнографії:

1. Класичний еволюціоністський напрям.
2. Значення К. Маркса та Ф. Енгельса у розвитку етнографічної науки.
3. Дифузійоністський напрям.
4. Біологічні течії та расизм.
5. Фрейдизм в етнографії.
6. Французька соціологічна школа.
7. Функціоналістський напрям.
8. Школа Ф. Боаса в Америці.
9. Етнопсихологічний напрям в американській етнографії.
10. Сучасний стан етнографічної науки у країнах Європи та Північної Америки [5, с. 7].

С. Токарев аналізує новітні дослідження сім'ї в зарубіжній соціологічній та етнографічній літературі – не тільки європейській, але й американській. Це пояснюється тим, що теорії американських соціологів мають досить широку популярність у середови-

щі європейських вчених. Щобільше, наприклад, у Румунії проводилося спільне вивчення сім'ї румунськими та американськими вченими. Соціологи та етнографи інших країн у своїх роботах нерідко в критичному або позитивному плані посилаються однаково на дослідження вчених з європейських країн і США. Саме тому ознайомлення з оглядом загальних і конкретних проблем сім'ї в європейській і американській (США) науці є корисною справою [7, с. 4].

У нашому дослідженні розглядається філософсько-антропологічна концептуалізація родинного виховання, тому «тут і тепер» ми зробимо акцент на деяких концепціях, які характеризує С. Токарев.

Класичний еволюціоністський напрям позначився тим, що у 60–70-х роках XIX ст. у країнах Західної Європи та Америки простежується розвинення антропологічної науки. Ця наука зміцнює свої позиції завдяки класичним творам історії людської культури, в основі яких виступає етнографічний матеріал. Узагальнення етнографічного матеріалу позначається в науці концептуально.

Визначальною є еволюціоністська концепція, або еволюціоністський напрям, антропологічний. Чому? Тому що етнографію вважали природничою наукою, вона перебувала у тісному зв'язку з антропологією (загальною наукою про людину).

Поширення етнографічного матеріалу у науковому світі відповідало суспільному попиту. Поява наукових етнографічних та антропологічних спільностей у країнах Європи та Америки констатує вищезазначений факт.

Серед етнографічних та антропологічних спільностей у країнах Європи та Америки виділяють: «Паризька спільність етнології» (1839), яка пізніше поділяється на «Товариство антропології» (1859) та «Товариство етнології» (1859). У 1842 р. у США виникає «Американське етнологічне товариство». У 1843 р. в Англії виникає «Етнологічне товариство», а у 1863 р. – «Антропологічне товариство». Згодом у 1871 р. «Етнологічне товариство» та «Антропологічне товариство» об'єднуються у «Королівський антропологічний інститут» Великої Британії та Ірландії. Німеччина у 1869 р. друкує свій етнологічний журнал та спостерігає появу «Товариства антропології, етнології та доісторичного періоду». У Флоренції та Римі у 1871 р. було засновано «Італійське товариство антропології та етнології».

У Росії термін «етнографія» вживався спочатку XIX ст., де виникає «Відділення етнографії» [5, с. 25].

Питання сімейного виховання подані у світоглядній позиції К. Ушинського, науково-виховній системі А. С. Макаренка, філософсько-педагогічній системі В. Сухомлинського. У педагогічній практиці В. Сухомлинського існувало правило: яким би страшним не було горе дитини, необхідно намагатися побачити в ній людину, що потребує допомоги та порозуміння. Питання справжньої любові він вбачає у щоденній боротьбі за людину, бо справжня любов – це безперервна праця духовної складової, яка потребує багато моральних, фізичних сил. В. Сухомлинський розвивав ідеї Ж.-Ж. Руссо, щиро вірив у «добре начало» людини. Світоглядна позиція К. Ушинського полягає у демократизмі, у поєднанні народних та православних культурних традицій, обґрунтуванні антропологічного підходу у дослідженні та розробці педагогічних явищ [2, с. 282].

Заслуговують на увагу погляди українського філософа Г. Сковороди з того, що кожен мусить пізнати свою натуру, свої схильності, так і у вихованні дітей. Г. Сковорода першим в українській філософії обґрунтував гуманістичний принцип природовідповідності виховання. Ідею природовідповідності Г. Сковорода втілював у своїх творах. Філософ підкреслював, що в кожній дитині з народження закладено природою здібності, властивості до певної діяльності, тобто таємний «закон сродності».

Класичний еволюціоністський напрям пов'язаний з такими дослідниками, як Тейлор, Шарль Летурно, Юліус Ліпперт. Шарль Летурно (1831–1902) у 1888 р. написав працю «Еволюція шлюбу та сім'ї», Юліус Ліпперт (1839–1909) – «Історія сім'ї».

У праці Юліуса Ліпперта «Історія сім'ї» розвиток сім'ї та шлюбу виникає із елементарних форм. Материнська сім'я вважалась найдавнішою формою сім'ї. Шлюбні стосунки були не індивідуальні, а групові (термін «груповий шлюб» Ліпперт не використовував). Лише пізніше з'являється патріархальна сім'я, укорінюється влада чоловіка, виникають нові форми шлюбних взаємин.

Відомий етнограф-еволюціоніст Л. Морган (1818–1881) постає найвидатнішою фігурою у розвитку антропології. Л. Морган наблизився до матеріалістичних поглядів, хоча не завжди їх дотримувався.

У 1851 р. – книга «Союз ірокезів», 1870 р. – «Система спорідненості», 1881 р. – «Будинки та домашнє життя американських туземців».

К. Маркс і Ф. Енгельс застосували етнографічний матеріал для висвітлення принципових питань наукового світогляду – досліджен-

ня та інформацію про відсталіх людей, які виконували додаткову функцію (свідки) для історичної реконструкції раних етапів розвитку людства. До 1870 року, до наукових робіт Л. Моргана, у науковому світі не існувало поділу основних історичних періодів: докласового (суспільно-родового) та класового суспільного устрою [5, с. 66].

Знайомство з книгою Л. Моргана «Давнє суспільство» вплинуло на історичну концепцію марксистської теорії. Дослідження Л. Моргана про докласове суспільство побудовано на родових, кровних зв'язках, на первісно-демократичних основах. Воно виступило проміжною ланкою у розумінні історичного процесу.

К. Маркс і Ф. Енгельс високо цінували досягнення Л. Моргана. К. Маркс протягом одного року вивчав книгу Л. Моргана. По свідкам Ф. Енгельса К. Маркс мав намір написати самостійне дослідження з історії первісного суспільства. У зв'язку із смертю К. Маркса, Ф. Енгельс відчував моральний обов'язок щодо завершення праці, яка вважається марксистською класикою. Так виникла праця «Походження сім'ї, приватної власності та держави» (1884).

Ранні стадії людської історії цікавили К. Маркса та Ф. Енгельса не тільки на пізнавальному рівні. У їх суспільному та науковому світогляді тісно пов'язувалась проблематика історичного минулого з актуальними питаннями сучасної дійсності, надалі з інтересами революції.

Вплив на науковий світ етнографії та антропології наприкінці ХІХ ст. сформувався у трьох напрямках:

- 1) праці учнів К. Маркса та Ф. Енгельса на етнографічні теми;
- 2) запозичення марксистських ідей науковцями кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст.;
- 3) вплив марксистської класики на погляди етнологів сучасного періоду (середина ХХ ст.) [5, с. 82].

Психоаналіз в антропології з'являється завдяки З. Фрейдю. У 1913 р. З. Фрейд видає книгу «Тотем і табу», яка стосувалася антропології та етнографії. «Тотем і табу» – це книга про психологію первісної культури та релігії. У подальшому ця праця стає основою для творів фрейдистів.

З. Фрейд визначив схожість між «психологією первісних народів» і «психологією невротиків». Він намагається пояснити деякі явища на основі психоаналізу: екзогамію, уникнення певних родичів, магію, анімізм, тотемізм, різну табуацію. Табуації підлягали ті заборони та дії, щодо яких людина мала бажання. Наприклад, табу на вождів, королей, жреців породжено тим, що у людей було ба-

жання їх знищити. З. Фрейд звичай табуації інтерпретує на підставі своєї теорії витіснення «ганебних імпульсів».

Привертає на увагу у книзі З. Фрейда глава «Інфантильне повернення тотема». Він визначає складність проблеми і стверджує, що пояснення цього питання знаходиться у межах психоаналітичного напрямку.

З. Фрейд описує ставлення людини до тварини, ставлення дитини до тварини, яка має схожість первісної примітивної людини з твариною. Він наводить приклади про хлопчиків, в яких був страх щодо тварин (собака, півень, кінь). З. Фрейд досліджує первісні витоки страху. У психоаналітичній теорії тварина – це заміщення образу батька, а батько для маленького хлопчика – це суперник у лібідо до матері та одночасно ідеал у власних діях [5, с. 187].

З. Фрейд дійшов висновку, що тотемічні тварини у первісних народів виступають у ролі прообразів батька. Тотемічна система має походження від Едіпового комплексу. «Тотем і табу» залишається майже єдиним дослідженням антропологічного характеру.

Потрібно знати світ, у якому формувалася філософія, матеріал, в якому вона мислить, досвід і наочні уявлення, що знаходяться в її основі, типові ситуації, які відбуваються, суспільство, в якому живуть люди, щось для них само собою зрозуміле, повсякденне, загальне для певного часу, культури, народу. Історія якоїсь істотної самозаконності розвитку думки в історії будь-якої проблеми правильна тільки в певному відношенні, як приватний момент.

Але змістовні одиниці, які за цим стоять, роблять вперше зрозумілими і ці шляхи розвитку проблеми [8, с. 164]. Саме будь-яка концепція родинного виховання має свої змістовні одиниці, вони надають можливості досягнути проблематику періоду їх виникнення. Тому загальний синтез перерахованих аспектів філософсько-антропологічної концептуалізації родинного виховання дозволив досягнути проблематику становлення та існування сім'ї.

Література:

1. Вульф Кристоф. Антропология: История, культура, философия / Вульф К. [пер. с нем. Г. Хайдарова]. – С.-Пб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2007. – 269 с.
2. Історія педагогіки / [за заг. ред. Троцько Г. В.]. – Х. : ХНПУ, 2008. – 545 с.
3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. – С.-Пб.: Наука, 1999. – 471 с.

4. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : [учебник для вузов] / Стефаненко Т. Г. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 368 с.
5. Токарев С. А. История зарубежной этнографии / Токарев С. А. – М. : Высш. школа, 1978. – 352 с.
6. Тойнби А. Постигание истории / Тойнби А. ; [пер. с англ. Огурцов А. П.]. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
7. Этносоциальные аспекты изучения семьи у народов зарубежной Европы / [отв. ред. О. Ганцкая]. – М. : Наука, 1987. – 195 с.
8. Ясперс К. Всемирная история философии. Введение / Ясперс К. [пер. с нем. Лошевский К. В.]. – С.-Пб. : Наука, 2000.

Рецензент – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди **М. В. Триняк**